УДК 821.161.2:82-2 Франко

Роман Козлов

"JUGURTA" ІВАНА ФРАНКА: МОЛОДИЙ АВТОР МІЖ СТИЛІВ, ЕПОХ ТА ІДЕОЛОГІЙ

У статті здійснено спробу дослідити першу п'єсу Івана Франка "Jugurta", яка й досі залишається недостатньо вивчена. У ній автор розв'язував складне завдання перекладу змісту з мови епосу-хроніки на мову драми. У процесі такої трансляції актуалізувалися первинні стильові взірці І. Франка. Також простежено, як у творі поєднані історичний сюжет, стилістика класичної європейської драми та соціалістичні ідеї 1870-х років.

Ключові слова: *Іван Франко, драматургія, "Jugurta", стиль.*

Іван Франко, безперечно, дуже свідомо оцінював власні ранні твори, то й не боявся зізнатися, що спалив більшість ліричних віршів [1, 327]. А от про віршовану драму "Jugurta" згадував детально навіть через десятки років. Притому попри часті переїзди дбайливо зберігав свої гімназійні зошити, важливу роль відвів рукописам у заповіті [2, 211].

На жаль, зошит з першою частиною учнівських завдань із польської мови за 6 клас гімназії став комусь за розпалювач — напевне, він зник під час окупації Львова 1914 р. Відтоді маємо лише два з трьох актів цієї доволі великої п'єси.

Після авторської згадки про неї в передмові до другого видання повісті «Петрії й Довбущуки» твір випав з франкознавчого дискурсу. М. Возняк, характеризуючи іншу, теж ранню, але значно вправнішу п'єсу «Три князі на один престол», згадав і про "Jugurtu", проте обмежився переказом сказаного самим Франком [2, 2]. М. Возняк, а згодом і З. Мороз [6, 369–370], за автором повторюють непевне датування («у п'ятій або шостій класі я, крім різних драматичних планів, написав по-польськи віршовану драму» [1, 327]). І лише в статті М. Деркач [5] та розлогій студії С. Щурата [13] уперше оприлюднюються деталі рукопису, зокрема й так люблений дослідниками присуд гімназійного учителя польської мови Петра Париляка [7, 150, 155] про виконане завдання — *"Pod każdym względem znakomita praca"*.

Лише стараннями Т. Пачовського детальний опис рукопису, його змісту та, головне, текст п'єси стають доступні науковцям [7], а тому у Зібранні творів у 50 томах виходить ще й переклад "Jugurtu" українською мовою, здійснений Н. Романовою, на який переважно і спиратимемося.

Отже, маємо п'єсу: старанно оформлений учнем шостого класу гімназії текст навчального завдання, що полягало, очевидно, у художньому переказі польською мовою класичного тексту. Таким Франко або його вчитель обрав оповідання "Bellum Jugurthinum" («Югуртова війна») давньоримського історика Гая Саллюстія Кріспа (86–35 до н. е.), реформатора античної історіографії. Оскільки твори Саллюстія вважалися трохи не підручниками з революції, а його пропозиції з урівноваження олігархічної влади парламентаризмом гармонували із соціалістичними гаслами другої половини XIX ст., можемо припустити, що вибір зробив саме учень.

У бібліотеці Франка зберігається конволют за № 1154, де другою частиною підшите видання творів Саллюстія в перекладі німецькою Гайнріха Рукґабера. Книга вийшла в 1841 р. і містила 248 сторінок (у конволюті лишилося 105, де розміщено другий відомий твір історика «Змова Катиліни»). На її титулі лишилася позначка «И. К. И. Ф / Ч. 115» [9, 485], що, напевне, означає «Из книг Ивана Франко. Число 115». Якщо справді так, то використання язичія вказує на час появи книги в колекції Франка: саме у вищій гімназії та на першому курсі університету він намагався проявити себе в москвофільському гуртку, де користалися так званим етимологічним правописом. У «Гірчичному зерні» він згадував: «Я пройшов цілу гімназію, не читавши газет, з виїмком "Друга", що зачав був виходити 1874 р. і друкував мої вірші. Але від п'ятого гімназіального, прочитавши припадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замилування до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназіальних часів виросла до числа 500 томів» [10, 318]. Тож цілком можливо, що Саллюстій опинився в гімназиста саме 1873 р. і вже згодом був унесений до реєстру та відповідно позначений.

Указівка на класиків європейської драми теж важлива. З неї розуміємо, що хлопця приваблювали перипетії боротьби за владу, динамічні сюжети зі смертями, підступами, битвами. Порівняймо сюжети оповідання та п'єси й побачимо, що Франко вибрав найбільш драматичний для нього, українця, момент — боротьбу Югурти з двоюрідними братами Гіємпсалом та Адгербалом за владу в Нумідії. Натомість для римського історика ці події лише передують

значно важливішим — війні Югурти, тепер уже царя Нумідії, із Римом, продажні сенатори якого, власне, і допомогли йому посісти на троні.

Заглиблюючись у зіставлення сюжетів, побачимо, що молодий автор послідовно відобразив зміст з 11 до 16 та 20 і 21 абзаців оповідання, доречно пропустивши лише засідання римської курії (у більшій частині 15 абзацу) і розлогий опис африканських племен [11]. Причому зробив це дуже докладно: деякі деталі перетворив на екскурси, деякі розгорнув у цілі епізоди, а деякі так і полишив деталями тексту.

Так, у першому монолозі зі збереженого тексту Югурта звертається до уявного співрозмовника: *«Що, Гіємпсале, чи ти сподівався в хвилину, коли так зухвало кинув: "Із волею твоєю згідно слід усунути тебе від управління", — що скоро несподівано впадеш ти й сам в ту саму яму, що мені копаєш?»* [тут і далі цитати подані за: 13]. У п'єсі це екскурс, спогад про нараду трьох молодих царів. В оповіданні ж Саллюстій веде оповідь послідовно: *«Коли вони докладно обговорювали урядові справи, Югурта серед іншого зауважив, що слід було б скасувати всі постанови та рішення останнього п'ятиріччя, бо ж протягом цього часу Міципса, пригнічений роками, слабував духом. На це Гіємпсал відповів, що й сам цього хоче, адже сам Югурта за останні три роки долучився до царювання через усиновлення»* [11, 5–6)] (Міципса, рідний батько Гіємпсала та Адгербала, наприкінці життя також усиновив свого небожа Югурту). Отже, слід констатувати: молодий драматург розв'язував завдання перекладу тексту (з мови історичного епосу на художню мову драми) не лінійно, намагаючись також зберегти драматизм дії відомими засобами. Їх Франко пізнавав не лише читацьким досвідом (ті самі Шекспір і Шиллер!), а й глядацьким — важливі свідчення цього можемо узяти із розвідки Ростислава Пилипчука [8].

Але, мабуть, читацький досвід переміг. Монолог Югурти, яким розпочинається друга дія, немов занурює читача у світ історичних хронік Шекспіра. Розкриття підступних планів (*«Отже, нарешті скоро буду я біля мети»*), авторська оцінка персонажа як негативного (він бо вдався до темних сил!), звернення до уявного співрозмовника-ворога, екскурс у попередні події — ці прийоми театру єлизаветинської епохи неймовірно сконденсовані в перших двадцяти рядках промови.

На створення відповідної атмосфери працює й віршований текст п'єси. Темпоритм нерівномірний силабічний, колони дещо подовжені (від 10 до 12 складів), тож створюють алюзію і до єлизаветинського тексту, і до античних гекзаметрів. Римування майже немає, і через деякі розлогі репліки твір наближається до Lesedrama (ось він, читацький досвід). Разом із тим протилежне тяжіння забезпечують дуже лаконічні, не більше двох речень, ремарки і дуже часті розриви рядків між репліками.

Десь у середині першого монологу Югурти виникає цікавий образ. Себе він порівнює із мисливцем, що розставив сіті на тигра, який захоплено жене оленя. Тигр — Гіємпсал, що тріумфально в'їжджає до «міста щастя» — Тирміди, де зберігаються царські скарби. Докладно продуманий образ підступності де в чому відсилає до класичної польської поезії, зокрема до політичного канону Міцкевича, який Франко згодом окреслить терміном «поезія зради». То, може, тут, у першій польськомовній п'єсі, слід шукати витоки, тоді ще художні, розуміння Франком національних ознак «сусідів»?

Відповідно до художніх законів повтору й паралелізму другу сцену дії автор розпочинає монологом Гіємпсала. Спершу його зміст майже повторює частину монологу Югурти: чекання перемоги, образ мисливця, що розставив сіті, але тепер уже на вовка — згадка про Адгербала. Та далі семантика двох монологів розходиться. У Югурти домінує раціо, що робить його майже демонічним підступником, натомість сповнений тривожних передчуттів образ Гіємпсала набуває трагічності. Констатація персонажем перебігу власних психофізіологічних станів — типовий прийом класичної драматургії, однак автор посилює його, а разом із тим і співчуття до цієї особи у дещо незвичний спосіб. Посеред розгулу емоцій цар здатен вольовим зусиллям, оприявненим і метафоризованим у прихованому за пазухою кинджалі, здолати страх та повернутися до тверезої оцінки ситуації.

Цей фрагмент монологу — одне з художніх досягнень молодого поета: *«О жалюгідна владо, ця злиденна й нікчемная земна могутність! Володар, хоч і найсильніший, та завжди на кожному він кроці стерегтися повинен віроломства, підступів і зради!..»* Цю думку Франкові було де взяти — хоч би й у Шекспіра чи самого Саллюстія. Проте ці оксиморони в устах старшого з братів-царів звучать ще виразніше, майже трагічно. Звісно, це далеко не Лір, бо ж поки йдеться про загрозу фізичного знищення, проте краса й сила художньої подачі думки заслуговують на відзнаку.

Ліктор-убивця Ральва, за задумом автора, вбігає до кімнати із солдатами з оголеними шаблями. На жаль, Франко припустився анахронізму, адже цей вид клинка відомий лише із VII–VIII ст., давньоримський же службовець, охоронець, а тим паче солдат мав носити меча. Очевидно, надто сильним було враження від прочитаних хлопцем Шекспірових хронік.

Задана вже раніше зоометафорична лінія — принаймні уже двічі актуалізована в наявному тексті — своєрідно відгукується у словах Ральви: *«О, пташечка спіймалась, й не вирветься напевне*

звідси!» Образ ловця, що із сіттю полює на тварину, загалом зберігається, проте відбувається заниження стилістичного рівня відповідно до канонів класицистичної поетики, себто соціальна стратифікація переноситься в мовну площину.

Помираючи, до богів, до «невмирущих» звертається і Гіємпсал, однак це не змінює спостереженої тенденції. У цьому драматичному епізоді емоційність затьмарює стилістичні відмінності й на перший план виходять єлизаветинські пристрасті — із шаблями, кинджалами, смертями, відтинанням голови. Проте молодий автор за зовнішніми ефектами не забуває і про певне моралізаторство: один із приведених Ральвою катів-солдатів зауважує смерть ватажка, проте інший виразно висловлює ставлення до підступного зрадника: «*А, це все одно! Нехай собі лежить тут в своїм домі, а ми з цією головою швидше до Югурти!*»

У цій сцені спостерігаємо сходинкове зниження соціального рівня персонажів, яких торкається проблема. І далі це виводить автора на цікавий драматургічний хід. У Саллюстія наступний епізод зображено так: «*Звістка про такий жахливий злочин швидко шириться всією Африкою. Адгербала та всіх колишніх підданих Міципси охоплює страх. Нумідійці поділяються на два табори: більшість стає на бік Адгербала, на бік іншого — вправніші у військовій справі*». Франко ж, щоб надати ситуації гостроти, звертається до прийому, вжитого, наприклад, Шекспіром у «Річарді ІІІ» (також у третій сцені другої дії), — зображає розмову трьох людей, що дають різні оцінки подіям. До того ускладнює епізод за зразком соціальної драбини — спершу говорять між собою простолюдини (за аналогією до солдатів у попередній сцені), далі — міщани (рівень Ральви) і насамкінець — царі Адгербал і Югурта.

Ставлення до ситуації, виголошене учасниками кожного діалогу, теж різне. Чоловіки з народу не сперечаються, на чиєму боці бути, а виголошують прості мудрі сентенції:

Другий
<…> вони в спокої й достатках дні
Свої проводять, тішаться, гуляють
Тоді, коли люд бідний трудиться на них, —
Це не вкладається у мене в голові,
Навіщо мають один одного вбивати

Третій
<…> часто щастя з мармурових тих
Покоїв, золотом обшитих, утікає,
Що швидше стрінеш ти його, — як можна
Зустрінути десь щастя справжнє, — мовлю,
Що швидш знайдеш його в низьких, похилих
Хатах селянських вбогих!

Тут чути й Шевченкові слова, і народофільський настрій; звідси постане Франковий особистий образ мужика, селянського сина. Автор відвів цим словам текстуальну середину твору — важливе місце, особливо в читаних, а не інсценованих текстах. На жаль, свідчень про реакцію учителя-полоніста на таке вільнодумство здібного учня немає, однак можемо констатувати: радянське літературознавство не враховувало такої важливої ціглини у формуванні образу Франка-революціонера.

Зупинимося на цій піковій точці тексту. Цього невеликого уривку — половини акту — цілком досить, щоб побачити, яку складну суміш являли політика й мистецтво у світогляді сімнадцятилітнього автора. Чар історичних перипетій і гострота присудів Саллюстія, феєрія дійства Шекспірових хронік і чіткість сюжетної логіки, романтика Шиллера і революційні заклики соціалістів. Від "Jugurty" нам лишилися тільки дві третини тексту, але в них маємо масу матеріалу для встановлення первинних засад творчості Івана Франка.

ДЖЕРЕЛА

1. Бібліотека Івана Франка: Науковий опис : у 4 т. — К. : Критика, 2010. — Т. 1. — 624 с.
2. Возняк М. Франкові «Три князі на один престіл» / М. Возняк // Діло. — 1929. — № 182 (11 473). — 16 серпня. — С. 2–3.
3. Горак Р. Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. — Львів, 2009. — Кн. 10 : Quo tendis, ч. 2. : У притворі вічності. — 360 с.
4. Горак Р. Іван Франко / Р. Горак, Я. Гнатів. — Львів, 2002. — Кн. 3 : Гімназія. — 360 с.
5. Деркач М. Серед блокнотів і записок Івана Франка / М. Деркач // Література і мистецтво. — Львів, 1941. — Вип. 5. — С. 38–42.
6. Мороз З.П. Західноукраїнська історична драма другої половини XIX ст. (Нариси з історії становлення і розвитку) // На позиціях народності : дослідження у 2 т. / З.П. Мороз. — К. : Дніпро, 1971. — Т. 1. — С. 309–417.
7. Пачовський Т.І. Невідома драма І. Франка польською мовою / Т.І. Пачовський // Українське літературознавство : республіканський міжвідомчий наук. зб. — Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1971. — Вип. 14 : Іван Франко. Статті і матеріали. — С. 22–29, 64–84.

8. Пилипчук Р. Ранні театральні зацікавлення Івана Франка / Р. Пилипчук // Вісник Львівського ун-ту. — 2006. — Вип. 6. — С. 3–39. — (Серія «Мистецтвознавство»).
9. Саллюстий Крисп Гай. Югуртинская война / Гай Саллюстий Крисп // Сочинения. — М. : Наука, 1981. — С. 40–115.
10. Франко І. Jugurta / І. Франко // Зібрання творів у 50 томах. — К., 1979. — Т. 23. — С. 179–253.
11. Франко І. Гірчичне зерно / І. Франко // Зібрання творів у 50 томах. — К., 1979. — Т. 21. — С. 316–332.
12. Франко І. Петрії й Довбущуки. Передмова / І. Франко // Зібрання творів у 50 томах. — К., 1979. — Т. 22. — С. 327–329.
13. Щурат С. Перші літературні спроби Івана Франка / С. Щурат // Іван Франко. Статті і матеріали. — Львів : Львів. держ. ун-т, 1949. — Зб. 2. — С. 87–148.

Козлов Роман.

«JUGURTA» ИВАНА ФРАНКО: МОЛОДОЙ АВТОР МЕЖДУ СТИЛЯМИ, ЭПОХАМИ И ИДЕОЛОГИЯМИ

В статье предпринята попытка исследовать первую пьесу Ивана Франко "Jugurta", которая до сих пор остается недостаточно изучена. В ней автор решал сложную задачу перевода содержания с языка эпоса-хроники на язык драмы. В процессе такой трансляции актуализировались первичные стилевые модели И. Франко. Также прослеживается, как в произведении соединены исторический сюжет, стилистика классической европейской драмы и социалистические идеи 1870-х годов.

Ключевые слова: *Иван Франко, драматургия, "Jugurta", стиль.*

Kozlov Roman.

"JUGURTA" BY IVAN FRANKO: YOUNG AUTHOR BETWEEN STYLES, EPORCHS AND IDEOLOGIES

The article makes an attempt to study Ivan Franko's first play which is not studied enough. The author solves the difficult task of translating the content from the language of epic chronicle into drama language. While his translating Ivan Franko's initial stylistic models are highlighted. It is found out how historical plot, style of classical European drama and socialist ideas of the 1870s are combined.

Key words: *Ivan Franko, drama, "Jugurta", style.*